

14. Redford D.B. The wars in Syria and Palestine of Thutmose III / D.B. Redford. — Leiden ; Boston : Brill, 2003. — Vol. 16. — 306 p. — (Culture and history of the ancient Near East).
15. The Annals / Ancient Records of Egypt in 4 volumes / edit. and translated with commentary J.H. Breasted. — Chicago : The University of Chicago Press, 1906. — Vol. II. The Eighteenth Dynasty. — P. 163-217.
16. Wachsmann S. Aegeans in the Theban tombs / S. Wachsmann. — Leuven : Printed in Belgium by Orientaliste, 1987. — 140 p.
17. Warren P. Minoan Crete and Pharaonic Egypt / P. Warren // Egypt, the Aegean and the Levant. Interconnections in the Second Millennium BC / eds. W.V. Davies, L. Schofield. — London : British Museum Publications, 1995. — P. 1-18.

In the paper discusses the history of ancient Egyptian diplomatic relations with countries of the Eastern Mediterranean and the Near East during the reign of Pharaoh XVIII dynasty of Thutmose III, carried out an analysis of the relations between States, the peculiarities of Exchange «presents» Thutmose III with rulers in 1479-1424.

Key words: Thutmose III, «Nine bows», Egypt, Hatti, Mitanni, Babylon, Assyria.

Отримано: 10.11.2016 р.

УДК 94(5)«12»

С. М. Омаров

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДЕРЖАВА ЧИНГІЗХАНА ТА ЧИНГІЗІДІВ В ІСТОРІЇ СТЕПОВИХ ІМПЕРІЙ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СПЕЦИФІКА ДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ДИПЛОМАТИЧНА ТРАДИЦІЯ МОНГОЛІВ

При більш детальному розгляді окремих державних утворень номадів середньовіччя, стає зрозумілим, що усі вони кардинально відрізняються один від одного, і схожі лише за своєю господарською діяльністю, в якій переважають здебільшого скотарські традиції. У статті автор на основі джерел та історичної літератури розглядає специфіку державної організації та дипломатичну традицію Монгольської імперії, найбільш унікального утворення держав та народів середньовічного світу, створеного Чингізханом у XIII ст.

Ключові слова: Чингізхан, держава, влада, дипломатія.

В світовій номадистичі XIX-XX ст. серед науковців сформувались установлені підходи щодо вивчення кочових соціумів. Вчені розглядають номадів як когорту варварів, сплеск войовничої активності, яких залежав лише від природних катаклізмів [20; 28]. Такі катаклізми, що час від часу траплялись у степу, призводили до вимушеної зміни постійної локалізації гунів, тюрків, аварів, угрів і т.д. Це пов'язували, зокрема із аномальним підвищенням температури у регіонах їх постійних кочівель. Сонце випалювало пасовиська і змушувало кочівників, чиє господарство у більшій мірі залежало від скотарства, шукати нові райони проживання. Апогей цих пересувань призводив до масштабних міграцій, коли цілі народи пересувались на сотні кілометрів.

Відомий теоретик історії Арнольд Джозеф Тойнбі у своїх роботах зазначає, що життя та активність кочових суспільств цілком залежить від природи і кліматичних умов, які на його думку у степу не сприяють значному розвитку цивілізації, тому останню він відносить до загальмованих або недорозвинених [35,

p.166-169; 28, с.170-176]. Л.М. Гумільов заперечуючи англійському досліднику доводить зворотнє, звертаючи увагу на те, що у середньоазійських степах більш сприятливі кліматичні умови для цивілізаційного розвитку ніж у Британії [19, с.45]. У різних районах Великого Степу, зазначає історик, ландшафт і вологість настільки відмінні один від одного, що й мешканці їх живуть по різному, маючи свій політичний устрій. В Центральній Монголії, незалежно від зміни народів, – орда з міцною ханською владою, в Семиріччі, Тарбагатаї та Джунгарії – племінні союзи (конфедерації), на чолі яких стоять старійшини [19, с.45].

На протилежність історикам-позитивістам марксистські історики усі процеси, що відбувались у кочових суспільствах, пояснювали крізь призму теорії «кочового феодалізму». Вони вважали, що на ранніх етапах розвитку соціумів відбувається розпарування кочового суспільства, з'являються класові структури. Соціальна боротьба між класами, на думку науковців, була тісно рушійною силою, яка призводила до виникнення державних об'єднань і, як наслідок, їх агресивної політики [14; 30]. Як нам видається, такі підходи означених науковців до проблеми вивчення кочових соціумів Великого Степу у середньовіччі, у світлі розвитку сучасної номадистики, як мінімум потребують серйозного перегляду.

Сьогодні номадисти по іншому інтерпретують войовничу активність народів Внутрішньої Азії, найперше, звертаючи увагу на специфіку кочового тваринництва, як основи їх господарства, а також на той факт, що кочівники відчувають постійну потребу в результатах праці осілих цивілізацій, насамперед, ремісничих виробів. А.М. Хазанов запевняє, що залежність від навколишнього світу у кочівників безумовно присутня, але кочове скотарство, як економічна система, страждає від хронічної нестабільності, і поряд із екстенсивним скотарством існують й інші фактори, які впливають на взаємовідносини номадів із осілим населенням [32, с.27-29]. Для нормального існування степовиком завжди були потрібні землеробські суспільства, як певний гарантійний фонд забезпечення їх життєдіяльності [32, с.29].

Степові імперії раннього середньовіччя, зокрема Тюрська (I-й каганат VI-VII ст.), Уйгурська (VIII ст.), за своєю сутністю були замкнутими кочовими системами, їх господарський та політичний розвиток залежав від відносин із осілими народами Азії. Від них відрізнялася більшою мірою Монгольська імперія. Монголи не тільки підтримували стосунки із землеробськими цивілізаціями Євразії, а й включали їх до складу своєї держави, створивши протягом десятиліть унікальне утворення багатьох країн і народів (Рах Mongolica), що не мало аналогів у світовій історії.

У 1206 р., під час роботи великого монгольському курултаю (зібрання монгольської аристократії), на той час уже беззаперечний лідер кочівників Центральної Азії Тимуджин прийняв титул Чингізхана. Ця подія знаменувала початок формування Монгольської держави в межах сучасної території Монголії. Володар монгольського степу розпочав створювати ключові державні інституції. Перш за все Чингізхан побудував воєнно-політичну ієрархію, що закріпила його панівне становище й інститут влади в монгольському суспільстві. В її основі був покладений принцип приналежності до роду Борджигін так званого «Золотого роду», за яким Чингізиди перетворювались фактично на «особливу касту». Родичі Чингізхана стали найбільшими власниками степового майна. Усі, хто не входив до їх числа, визнавали свій нижчий статус і підкорялись Чингізидам згідно встановлених норм [23, с.79]. Однак слід відзначити, що Чингізхан у розбудові держави намагався опиратись не тільки на своїх ро-

дичів (в його житті було безліч прикладів відкритої зради найближчих людей¹), а і розраховував на підтримку інших своїх соратників та підданих, які нерідко займали важливі військові та політичні посади.

В умовах величезної влади Чингізхана численні представники його сім'ї не мали реального політичного впливу і здобули його, як цілком слушно зауважив Т. Барфілд, лише після смерті Чингізхана у 1227 р. [10, с.155]. Проте це не стосується його чотирьох нападків від першої дружини Борте. Джучи, Чагатай, Угедей та Тулуй – принци крові і наступники Чингізхана на імперському престолі Монгольської держави – мали достатньо велику владу й наставників із найближчого оточення імператора. Їх вихованням займалися захоплені або залучені монголами придворні вчителі китайських імператорів. Зокрема, Табатунга, канцелярист держави Західне Ляо, навчав принців читати та писати. Зазначимо, що саме цей вчений муж за наказом Чингізхана розробив монгольське письмо, в основу якого було покладено уйгурський алфавіт. Китайський філософ, киданин за походженням, Слой Чуцай навчав Чингізидів основам управління державою.

Наступну сходинку соціальної драбини монгольського суспільства займали нукери Чингізхана. Більшою мірою це були його сподвижники, які підтримали свого хана в нелегкій боротьбі за владу. Їх статус у державі був настільки великий, а повноваження такі широкі, що окремі із них (найбільш прославлені) очолювали частини кочової імперії: центр, ліве та праве крило, традиційні для деяких народів Великого Степу військово-адміністративні одици². Ліве крило, яке завжди для монголів мало сакральне значення [27, с.149], на початку XIII ст. очолював го-ван³ Мухалі, праве – Боорчу, а центральним командував Наяя [26, с.197]. В очах Чингізхана зрада володаря була неприйнятною. Як зазначав Т. Барфілд, він вбивав тих ворожих нукерів, які порушували клятву вірності своєму володарю, і нагороджував тих з них, що не зраджували, навіть якщо вони боролись проти монголів [10, с.154].

У період завойовницьких походів, рупійною силою яких насправді виступала не тільки необхідність розширення пасовиськ, як вважав Р.П. Храпачевський [33, с.119-120] та Е.С. Кульгін [25, с.83], а і прагнення монгольського володаря помститись своїм ворогам, монголи уже мали сформовану державу із чіткими інституціями володарювання. Уособленням влади в монгольській державі була особа Чингізхан. «Монгол-ун-нізуча-тобчан» (Тасмна історія монголів) – одне із найбільш вагомих джерел середньовічної монгольської історії, підкреслює божественне походження Чингізхана та його нападків Чингізидів, а також усієї монгольської спільноти.

При розумінні останньої вважаємо недоречним вживання словосполучення «монгольський народ», оскільки надзвичайно важко відокремити тодішніх монголів від не монголів. Монголами називають лише племена, які на межі IX-XII ст. кочували в басейнах річок Онон і Керулен [31, с.20], а всіх інших – не монголами. До цього ж саме поняття «монгольський народ» з'явилося набагато пізніше і великих зусиль до цього доклав сам «Син Неба», творець монгольської імперії – Чингізхан. Він чудово розумів: щоб створити надійний інститут держави, одних власне монгольських племен та родів явно замало.

На думку російськогономадиста В.В. Трепавлова, саме тоді Чингізхан здійснив розумний політичний крок – висунув так звану програму «об'єднання», що, на думку того ж таки вченого, була типовою, багатомірковою та традицій-

¹ Рідні дядьки Тимуджина, зокрема Даритай, відкрито підтримували його ворогів.

² Зокрема, такий поділ держави зустрічається у Хунну в III ст.

³ Китайський титул, відповідає титулу князя.

ною кочовою моделлю розвитку держави [29, с.45]. Проте з такою думкою важко погодитись. Монголів не варто підганяти під загальну модель історичного розвитку попередніх кочових імперій (хунну, сяїнбі, тюрки та ін.), оскільки у випадку з ними все набагато складніше. Чингізхан не займався об'єднанням племен, він навпаки присвятив усе своє життя винищенню усіх оточуючих племен. Сама «Тамна історія монголів», китайські, перські та арабські джерела просто переповнені розповідями про численні війни Тимуджина з татарами, меркїтами, пізніше з керейтами та джардаранами, не говорячи вже про монгольських тайджиутів і юркінів. Інше питання, що із зростанням авторитету майбутнього Чингізхана до нього в силу загрози знищення або прагматичних міркувань почали приєднуватися деякі із родів вищезгаданих племен.

Створення держави-імперії монголів не можна пояснити лише одним об'єднанням чи завоюванням оточуючих племен та держав. Це багатосторонній процес сукупності систем традиційного кочового уявлення світу та ідейно-політичних впливів і в осілих культур, з одного боку, і особистих якостей самого Тимуджина, з іншого.

У часи правління Каана Угедея (1229-1241 рр.) Монгольська імперія була уже не такою, яку добу Чингізхана. Перш за все держава Угедея лише формально була цілісною, реально ж вона складалася із декількох напівсамостійних частин (улусів), всю повноту влади в яких здійснювали родичі кагана – Чингізиди. Під керівництвом Угедея у державі відбувся перехід від старих кочівницьких форм володарювання до нових адміністративних [12, с.32]. Важливу роль у процесі становлення нової системи управління відіграв вище зазначений Слюй Чудай, з ініціативи якого вперше в історії монголів був створений повноцінний механізм оподаткування підкорених держав і народів.

У 40-50-х рр. XIII ст. на теренах Монгольської імперії, що тоді досягла піку своєї могутності (вона займала близько 85% території Євразійського материка), нащадків Чингізхана – Чингізидів нараховувалось більш ніж півсотні. Кожен контролював свій наділ – улус. Буквальний переклад слова «улус» – народ, однак у цей час дане поняття дістало ширше значення, і правильніше його ототожнювати саме із наділом (умовним володінням, але не у класичному розумінні, як у середньовічній Європі), частиною кочової імперії. У 30-50-х роках XIII ст. у монгольському протодержавному утворенні Нижнього Поволжя, Улусі Джучі (у перських та арабських джерелах Дашт-і-Кипчак), у вітчизняній літературі більш відомому як Золота Орда, склалося понад 15 (за кількістю нащадків Джучі [15, с.95-110]) улусів Чингізидів. Останні в свою чергу поділялись на ще дрібніші частини, які очолювали улусбеки, з числа свояків (зятів) і далеких родичів золотоординських володарів.

Важливу роль в процесі монгольського державотворення відіграла дипломатія. Вже на початку XIII ст. монголи вперше в своїй історії створюють повноцінний механізм дипломатичних міждержавних відносин. Однак він був ще дещо примітивним й базувався в основному на політико-ідеологічних уявленнях самих монголів. І, як справедливо відзначив Фома Сплітський: *«Вопреки обычаю всех народов они [монголи – О.С.] не принимают и не посылают посольств ни в отношении войны, ни в отношении мира»* [9, с.114]. Шамаїстичний світогляд диктував свої умови тодішніх взаємин, тому монгольська дипломатія до певного часу (до прикладу, в Улусі Джучі до першої половини XIV ст., коли хан Узбек державно релігійно проголосив іслам) залежала повністю від тогочасного вірування – тенгріанства, однак і в тогочасній Європі дипломатія також базувалася на релігійних засадах. І все ж вона кардинально відрізнялась від *«кочової*

дипломатії», яка базувалась передусім на системі «подарунків» [24, с.285]. Легат папи Римського Плато де Карпіні зазначав, що в рамках місії, завжди прибуваючи до нової монгольської застави чи ставки, потрібно було восначальникам, чиновникам різних рангів та їх дружинам дарувати якісь подарунки [1, с.68-69].

«Подарункову дипломатію» монголам нав'язав цзинський Китай. Чжурджени, намагаючись контролювати північні племена, часто робили їм подарунки і запрошували їхніх вождів відвідати Китай [10, с.148]. Дещо іншої думки дотримується Н.Л. Жуковська, яка зазначає, що система подарунків у монгольському суспільстві існувала значно раніше і перейшла у спадок від первісного суспільства, а в умовах державного ладу міцно закріпилась у системі соціальних цінностей монголів, що власне і можна простежити на чотирьох рівнях: весільний обряд, побратимство; рівень васальних відносин між вищими і нижчими прошарками Монголії; «Подарунок-віддарунок» як принцип монгольської гостинності [21, с.167]. Відтак, до вище згаданих 4-х рівнів потрібно додати і 5-й рівень – дипломатичний, оскільки монголи у взаємовідносинах із державами та народами, що їх оточували, активно використовували «подарунок» як запоруку майбутніх добрих стосунків. Поступово з внутрішніх відносин у кочовому суспільстві система подарунків виходить назовні і з часом використовується у дипломатичній практиці Чингізидів як пріоритетний спосіб досягнення бажаного результату.

Внаслідок падіння Хорезму у 20-х рр. XIII ст. монголи зуміли розширити для себе нові горизонти зовнішньої політики. Зокрема, з цією метою Чингізхан відправив два десятитисячних корпуси під командуванням досвідчених нукерів Джебе і Субедея [8]. Під час рейду монголи пройшли гірські райони Кавказу, досягли берегів Чорного та Азовського моря та через половецькі степи повернулись назад до Монголії. Полководці Чингізхана неодноразово вступали у битви із місцевим населенням, що власне віднайшло своє відображення у тогочасних джерелах [6, с.229]. Варто відзначити, що в історіографії щодо мети та цілей західного походу монгольських військ Субедея і Джебе немає єдиної думки. Більшість науковців вважають цю кампанію розвідувальною. Однак, ми повністю розділяємо думку О.Б. Головка про те, що рейд Субедея і Джебе не носив розвідницький характер, оскільки це було досить ризиковано, адже у випадку невдачі монгольське військо опинилось би в оточенні ворогів, а відступати назад через Кавказ було дуже небезпечною [16, с.48].

Важливе місце монголи відводили шлюбній дипломатії. У контексті різнополярності окремих державних утворень на теренах імперії сформувались цілі напрямки такої дипломатії. Наприклад, Візантія перебувала у системі золотоординської дипломатії, у 60-70-х роках XIII ст. західний напрямок став одним із пріоритетних, що було, в першу чергу, пов'язане із складністю взаємовідносин Улусу Джучі та держави Хулагуїдів, а також результатом зближення золотоординських володарів із султанами Єгипту. Й. Хаммер-Пургсталь зазначав, що дочка візантійського імператора Михайла Палеолога Єфросинія була дружиною правнука Джучі – Ногая [34, с.258]. Він, згідно твору Рашид-ад-Діна «Джами-ат-Таваріх» був сином Тагара, що в свою чергу був сином Бувала – сьомого сина Джучі [7, с.75]. Хоч Ногай не мав прав на ханський трон Золотої Орди, все ж його влада після смерті Берке у 1266 році стала фактично безмежною і як зазначав М.І. Веселовський: «*Ногоай признавался ханом не по праву избрания, а по тому значению, какое он приобрел в Орде*» [13, с.52]. А тому можна сміливо вважати, що шлюб між Єфросинією та Ногаєм є прикладом повноцінних матримоніальних зв'язків між Візантією та Монгольською імперією.

З'єднуючою ланкою візантійсько-ординських дипломатичних стосунків став мамлюкський Єгипет. Візантійський імператор Михайло Палеолог пе-

ребував у союзі із єгипетським султаном Байбарсом, який неодноразово обмінювався дипломатичними місіями з ханом Золотої Орди Берке. За даними С. Закірова, єгипетський султан Байбарс відправив у Золоту Орду велику галерею, набиту подарунками, серед яких були навіть екзотичні тварини, які не зустрічаються у природному середовищі степу [22, с.51]. Зближення між Золотою Ордою та Єгипетом було обумовлено завойовницькою політикою Хулагу¹, який намагався підкорити весь Близькосхідний світ, що суперечило зовнішньополітичним планам хана Берке та султана Байбарса.

Зважаючи на стосунки Золотої Орди, Єгипту та Візантії, цікавим з точки зору дипломатії видається інше – монгольська «політика віротерпимості»² та «полірелігійності». Монголи поєднували одні культури з іншими, при цьому остаточної переваги не надавали жодному. Хан Золотої Орди Берке, прийнявши іслам, здобув підтримку мусульман. Проте в 1261 р. у себе при дворі він створив єпископат, головою якого призначив православного єпископа Митрофана. Єпископат став сполучною ланкою у стосунках між Ордою та православною Візантією [22, с.57]. Безумовно, що цей крок вплинув і на русичів, які знаходилась під значними дипломатичними та релігійно-ідеологічними впливами візантійців [17, с.422]. Враховуючи значення релігії в житті середньовічних держав, можна стверджувати, що монгольська «політика віротерпимості» стала однією із основ, від яких в певній мірі залежав успіх зовнішньої політики монгольських ханів. Крім цього, монгольські хани, що прийняли іслам, не забували і рідні культури. А.П. Григор'єв звернув увагу на те, що у пізніших дипломатичних документах чингізидів-мусульман зустрічається слово «тенрі», тобто тенрі (Бог Неба), що, на його думку, слід розуміти як уособлення єдиного Бога мусульман – Аллаха [18, с.18].

«Подарункова дипломатія», як вид дипломатичних відносин, залишалася актуальною і в середині XIII – на початку XIV ст. в різних частинах Монгольської імперії, у тому числі в Улусі Джучі. У відносинах із руськими князівствами та Московією в означений період ця дипломатія мала односторонній характер, руські князі змушені були дарувати подарунки. У давньоруських літописах є чимало згадок про те, як князі часто відвідували ставку монгольських ханів, даруючи їм подарунки [5, с.79-80; 4, с.140-141]. Варто відзначити, що подарунки давали русичі, монголи ж, у свою чергу, нічого, окрім підтримки, не пропонували, та й то не завжди. Так, тверський князь Михайло Ярославович, перебувши у ставку до хана Узбека, вручив подарунки хану, друзіям хана і його родичам, але натомість нічого не отримав. Більше того, перебувши в гостях півроку, наклав головою [11, с.21]. Були лише поодинокі випадки, коли ця система дипломатичних відносин мала двосторонній характер. На користь цього свідчить наступна літописна згадка: *«Цесар же Батый в давь великую честь и дары рускому князю Александру [Невському – С.О.], и отпусти его с великою любовию»* [5, с.304].

Про подарунки князів ханам не згадує майже жодна давньоруська літописна пам'ятка (за винятком Ніконовського літопису), але за таких обставин не важко здогадатись, що руські князі з «порожніми руками» до монгольських ханів не їздили. Знаючи традиційну монгольську «дипломатію подарунків», вони із собою обов'язково везли подарунки, часто досить коштовні. Доказом цього є описаний у літописах візит: *«В лето 6752. Князь Володимир Константинович, Борис Василькович, Василий Всеволодич, и со своими мужи, похвашиа в Татары,*

¹ Один із синів Тулуя, четвертого сина Чингізхана.

² Взаємовідносини між мамлюкським Єгиптом та Золотою Ордою трималися фактично на релігійній основі.

к Батыеву про свою отчину; Батый же почтив и честью достойною, и отпустив я, разсудивъ имь кого ж довь свою отчину, и приѣхаша с честью на свою землю» [2, с.201]. Автор Іпатіївського літопису, описуючи поїздки галицького князя Данила Романовича до ставки хана Бату, факт дарування подарунків у літописі замінив словосполученням «поклонись по обычаю» [3, с.185].

Бату-хан стосовно завойованих князівств Русі використовував політику «розділяй і володарюй», в контексті якої, наприклад, лише Чернігівська земля розділилась на понад 20 князівств [15, с.10-11]. Нащадок «золотого роду» в умовах наростання впливу «кочової аристократії», левову частку якої складала нащадки і родичі Чингізхана, а також монгольські нукери та ноїони, розподілив завойовані землі між представниками монгольської еліти. В іншому випадку монгольська держава Нижнього Поволжя не змогла б нормально функціонувати і підтримувати власну економічну і військову потужність, оскільки у середині XIII ст. основною галуззю господарства імперії залишалося скотарство, для процвітання якого потрібні були все нові і нові пасовиська, які монголи знайшли у руських та половецьких степах.

З часом представники монгольської аристократії на місцях починають проводити самостійну політику. Темник Куремса, незалежно від Сарая, намагався розширити свою сферу впливу за рахунок земель Південно-Західної Русі, що в кінцевому результаті призвело до відкритої війни із руським володарем Данилом Романовичем на початку 50-х рр. XIII ст. [17, с.406, 411]. Наступник Куремси – Бурундай, який у 1258 р. внаслідок зміни влади у Сараї, де ханом став брат померлого Бату Берке, прибрав до своїх рук майже всю територію Правобережжя, започаткував нову систему взаємин із королівством Данила. Бурундай організував грабіжницький похід на Литву та Польщу, примусивши взяти в ньому участь і галицько-волинських князів. Цим самим він зруйнував і без того досить прохолодні стосунки між Литвою та Польщею, з одного боку, і Галицько-Волинською державою, з іншого. Це, безумовно, неперевершений зовнішньополітичний крок, оскільки саме Литва і Польща були чи не єдиними потенційними союзниками Данила у боротьбі із монголами.

Внаслідок такої політики Бурундая, а також невдалих планів використати монголів у боротьбі із мусульманами на Близькому Сході за «Святу землю», римська курія змушена була переглянути свої стосунки із Сараєм. Цим, власне, і пояснюється тодішні заклики папи до хрестового походу проти «татар» через землі русичів, адресований рицарям Тевтонського ордену, що розпочали консолідуватись у Пруссії. Але ідея війни із монголами і цього разу не була реалізована, оскільки узимку 1259-1260 рр. вибухнуло повстання пруссів на чолі із Геркусом Мантосом, придушенням якого і зайнялися хрестоносці.

Підводячи підсумок, відзначимо, що становлення Монгольської імперії – це довготривалий та багатоаспектний процес, який розтягнувся на десятиліття. Інститут влади Чингізхана та його нащадків став невід'ємною частиною цього процесу. Монгольська держава XIII ст. мала свої особливості адміністративного розвитку. В її основі стояла крильна та улусна система, що найкраще відображена в Улусі Джучі, найбільш складному в адміністративно-політичному відношенні державному утворенні монголів. Шаманістичний світогляд кочівників тільки підсилював і без того сильний культ особи монгольського імператора. Влада Чингізхана та Чингізидів традиційно вважалась божественною. Тільки після смерті Чингізхана та його наступника Угедея, роль Каана у зовнішній політиці імперії відчутно зменшується. Деякі улуси, а особливо улус Бату-хана, розпочинають проводити самостійну зовнішню і внутрішню політику, а потім стає фактично сувереним об'єднанням.

На базі китайської «політики подарунків» оформився монгольський інститут дипломатії. В основі монгольської дипломатії стояв традиційний кочовий принцип подарунка як основного інструмента ведення зовнішньої політики. Монгольська «дипломатія подарунків» була і пріоритетною для золотоординських ханів у взаємовідносинах із князівствами Русі, однак значною мірою вона носила односторонній характер, що проявлялося у регулярних поїздках руських князів до ставки монгольських ханів, як правило, із величезним обсягом дорогих подарунків.

Список використаних джерел:

1. Джіованні де Плано Карпіні. Історія монгалов. Вільгельм де Рубрук. Путешествие в Восточные страны / Джіованні де Плано Карпіні ; пер. с лат. А.И. Малеина ; ред., вступит. ст. и примеч Н.П. Шастиной. – М., 1957. – 270 с.
2. ПСРЛ. Т.1. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб., 1846. – 269 с.
3. ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – 638 с.
4. ПСРЛ. Т.10. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – СПб., 1888. – 244 с.
5. ПСРЛ. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с пред. А.Н. Насонова. – М. ; Ленинград, 1950. – 640 с.
6. Рашид-ад-дин. Сборник летописей / Рашид-ад-дин. – М. ; Ленинград, 1952. – Т. I, кн. II. – 316 с.
7. Рашид-ад-дин. Сборник летописей / Рашид-ад-дин. – М. ; Ленинград, 1960. – Т. II. – 248 с.
8. Сокровенное сказание / пер. С.И. Козина. – М. ; Ленинград, 1941. – 200 с.
9. Сплитский Фома. История архиепископов Салони и Сплита / Фома Сплитский ; перевод, ком. О.А. Акимовой. – М., 1997. – 320 с.
10. Барфилд Т.Дж. Опасная граница: кочевые империи и Китай (221 г. до н.е. – 1757 г. н.е.) / Т.Дж. Барфилд ; пер. Д.В. Рухлядева, В.Б. Кузнецова. – СПб., 2009. – 248 с.
11. Вельтман А. Маги и мидийские каганы XIII столетия / А. Вельтман. – М., 1860. – 72 с.
12. Вернадский Г.В. Монголы и Русь. История России / Г.В. Вернадский. – Тверь ; М., 1997. – Кн. 3. – 480 с.
13. Веселовский Н.И. Хан из темников Золотой Орды и его время / Н.И. Веселовский // Записки Российской Академии Наук, VIII сер. – 1922. – Т. XIII. – №6, II-д. – 60 с.
14. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм / Б.Я. Владимирцов. – Ленинград, 1934. – 223 с.
15. Войтович Л.В. Нашадки Чингиз-Хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів / Л.В. Войтович. – Львів, 2004. – 248 с.
16. Головки А.Б. Рейд туменов Джебе и Субедея в Восточную Европу (1222-1223 гг.) в процессе формирования Монгольской империи и Pax Mongolica / А.Б. Головки // Вестник Удмуртского университета. – Ижевск, 2016. – Т. 26. – Вып. 1. – С. 46-58.
17. Головки О.Б. Корона Данила Галицкого. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О.Б. Головки. – К., 2006. – 575 с.
18. Григорьев А.П. Монгольская дипломатика XIII-XV вв. (чингизидские жалованные грамоты) / А.П. Григорьев. – Ленинград, 1978. – 140 с.
19. Гумилев Л.Н. Изменение климата и миграции кочевников / Л.Н. Гумилев // Природа. – М., 1972. – №4. – С. 44-52.
20. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский ; составление и комментарии А.В. Белова ; отв. ред. О.А. Платонов. – 2-е изд. – М., 2011. – 816 с.

21. Жуковская Н.Л. «Подарок-Отдарок» и его место в системе социальных ценностей монголов / Н.Л. Жуковская // Монголика. – М., 1986. – С. 160-168.
22. Закиров С. Дипломатические отношения Золотой Орды с Египтом (XIII-XIV вв.) / С. Закиров. – М., 1966. – 160 с.
23. Крадин Н.Н. Структура власти в кочевых империях / Н.Н. Крадин // Кочевая альтернатива социальной эволюции. – М., 2002. – С. 79-90.
24. Крадин Н.Н. Империя Чингис-хана / Н.Н. Крадин, Т.Д. Скрынникова. – М., 2006. – 557 с.
25. Кульпин Э.С. Золотая Орда (Проблемы генезиса Российского государства) / Э.С. Кульпин. – М., 1998. – 240 с.
26. Кычанов Е.И. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров / Е.И. Кычанов. – М., 1997. – 319 с.
27. Скрынникова Т.Д. Структура власти монгольских кочевников эпохи Чингис-Хана / Т.Д. Скрынникова // Кочевая альтернатива социальной эволюции. – М., 2002. – С. 148-159.
28. Тойнбі А. Дослідження історії / А. Тойнбі ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К., 1995. – Т. 1. – 614 с.
29. Трепавлов В.В. Государственный строй Монгольской империи XIII в.: Проблема исторической преемственности / В.В. Трепавлов. – М., 1993. – 168 с.
30. Федоров-Давидов Г.А. Общественный строй Золотой Орды / Г.А. Федоров-Давидов. – М., 1973. – 178 с.
31. Филлипс Э.Д. Монголы. Основатели империи Великих ханов / Э.Д. Филлипс ; пер. с англ. О.И. Перфильева. – М., 2003. – 174 с.
32. Хазанов А.М. Кочевники евразийских степей в исторической ретроспективе / А.М. Хазанов // Кочевая альтернатива социальной эволюции. – М., 2002. – С. 27-42.
33. Храпачевский Р.П. Военная держава Чингисхана / Р.П. Храпачевский. – М., 2005. – 557 с.
34. Hammer-Purgstall J. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptchak / J. Hammer-Purgstall. – Pest, 1840. – 683 p.
35. Toynbee A.J. A Study of History / A.J. Toynbee // Abridgement of volumes I-VI by D.C. Somervell. – London ; New-York, 1946. – P. 166-169.

A more detailed examination of individual public entities nomads of the Middle Ages, it is clear that they are all fundamentally different from one another, and are similar only in their economic activity, which is dominated mostly pastoral tradition. This paper based sources and historical literature considers the specifics of state and diplomatic tradition of the Mongol Empire, the most unique formation of states and peoples of the medieval world, created by Genghis Khan in the thirteenth century.

Keywords: Genghis Khan, the state power diplomacy.

Отримано: 06.10.2016 р.